

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 345

HANEFİ USULÜNDE YÖNTEM TARTIŞMALARI
“Debûsi-Semerkindi Örneği”

Dr. Abdullah KAVALCIOĞLU

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Cd. Uğurlu İş Merkezi No: 97/24
Tel: 0 312. 341 00 02 İskitler/ANKARA
(Sertifika no: 14721)

1. Baskı: Ocak 2020

ISBN: 978-605-7570-49-9

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

HANEFİ USULÜNDE
YÖNTEM
TARTIŞMALARI
-Debûsî-Semerkindî Örneği-

Dr. Abdullah KAVALCIOĞLU

Ankara 2020

Dr. Abdullah KAVALCIOĞLU

1980'de Bayburt'un Konursu kasabasında dünyaya geldi. 2004 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisansını *Zeydiyye Mezhebinin Usul-ü Fıkıh Kaynakları* isimli teziyle Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2009 yılında bitirdi. 2018 yılında Atatürk Üniversitesi'nde *Debusi'nin Takvimü'l-Edille'siyle Semerkandî'nin Mizanu'l-Usulu'nün Benzerlik ve Farklılıkları* isimli teziyle doktora eğitimini tamamladı. 2004-20013 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatında imam-hatip olarak çalıştı. 2013 yılında KTÜ İlahiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak atandı. Evli ve üç çocuk babası olan yazar hâlen Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	13
GİRİŞ	15
I. KONUNUN ÖNEMİ, AMACI VE SINIRLARI	15
II. KONUNUN YÖNTEM VE KAYNAKLARI	19

BİRİNCİ BÖLÜM

DEBÛSÎ VE SEMERKANDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ,

İLMÎ KİŞİLİKLERİ VE

HANEFÎ USULÜNDE İRAK-SEMERKANT AYRIMI

1.1. DEBÛSÎ	29
1.1.1. Tarihî Arka Plan	29
1.1.2. İsmi ve Nesebi	31
1.1.3. Doğumu ve Vefatı	33
1.1.4. İlmî Kişiliği	34
1.1.5. Hocaları	37
1.1.6. Öğrencileri	41
1.1.7. Eserleri	42
1.2. SEMERKANDÎ	48
1.2.1. Tarihî Arka Plan	48
1.2.2. İsmi ve Nesebi	49
1.2.3. Doğumu ve Vefatı	52
1.2.4. İlmî Kişiliği	53
1.2.5. Hocaları	54
1.2.6. Öğrencileri	57
1.2.7. Eserleri	62
1.3. TAKVÎMÜ'L-EDİLLE, MÎZÂNÜ'L-USÛL	69
1.3.1. <i>Takvîmul-Edille Fî Usûli'l-Fıkh</i>	69
1.3.1.1. <i>Takvîmü'l-Edille Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar</i>	74
1.3.2. <i>Mîzânü'l-Usûl Fî Netâici'l-'Ukâl</i>	76
1.4. HANEFÎ USULÜNDE İRAK-SEMERKANT AYRIMI	84
1.4.1. Irak Hanefiliği	89
1.4.2. Semerkant Hanefiliği	93

İKİNCİ BÖLÜM

DEBÛSÎ VE SEMERKANDÎ'NİN LAFIZ BAHİSLERİNE YAKLAŞIMI

2.1. VAZOLUNDUĞU MANA BAKIMINDAN LAFIZLAR -----	107
2.1.1. Âm Lafız-----	107
2.1.1.1. Âm Lafzın Tanımı -----	107
2.1.1.2. Âm Lafzın İfade Ettiği Hüküm-----	115
2.1.1.3. Âm Lafzın Kıyas ve Haber-î Vahid İle Tahsisi-----	134
2.1.1.4. Âm Lafızla Has Hafzın Tearuzu -----	139
2.1.1.5. Tahsis Edilmiş Âm Lafzın Hükümü-----	145
2.1.2. Has Lafız -----	149
2.1.2.1. Has Lafzın Tanımı -----	149
2.1.2.2. Has Lafzın Hükümü -----	150
2.1.2.3. Nass Üzerine Ziyade -----	153
2.1.3. Müşterek Lafız -----	158
2.1.3.1. Müşterek Lafzın Tanımı-----	158
2.1.3.2. Müşterek Lafzın Hükümü -----	162
2.1.4. Müevvel Lafız -----	163
2.1.4.1. Müevvel Lafzın Tanımı-----	163
2.1.4.2. Müevvel Lafzın Hükümü -----	165
2.2. Kelamın Kısımları-----	166
2.2.1. Emir -----	167
2.2.1.1. Emrin Tanımı ve Mahiyeti-----	167
2.2.1.2. Karinelerden Soyutlanmış Mutlak Emrin Hükümü -----	180
2.2.1.3. Emrin Tekrara Delaleti -----	187
2.2.1.4. Emrin Zamana Delaleti-----	190
2.2.1.5. Emredilen Fiilin Zıddının Hükümü -----	191
2.2.1.6. Emredilen Fiilin Hasen Olması -----	201
2.2.1.6.1. Hasen Liaynihinin Kısımları -----	204
2.2.1.6.2. Hasen Ligayrihinin Kısımları -----	206
2.2.2. Nehiy -----	213
2.2.2.1. Nehyin Tanımı ve Mahiyeti -----	213
2.2.2.2. Neyhin Hükümü -----	214
2.2.2.3. Nehyedilen Fiilin Kabih Olması -----	218
2.2.2.3.1. Kabih Liaynihi -----	218
2.2.2.3.2. Kabih Ligayrihi -----	220
2.2.2.4. Mutlak Nehyin Dâhil Olduğu Kısım -----	225
2.3. Manaya Delaletinin Açıklığı ve Kapalılığı Bakımından Lafızlar -----	241

2.3.1. Manaya Delaleti Açık Olan Lafızlar -----	242
2.3.1.1. Zahir ve Nass-----	242
2.3.1.1.1. Zahir Lafzın Tanımı -----	242
2.3.1.1.2. Nass Lafzın Tanımı -----	243
2.3.1.1.3. Zahir ve Nass Lafzın Hükmü -----	246
2.3.1.2. Müfesser-----	249
2.3.1.2.1. Müfesser Lafzın Tanımı-----	249
2.3.1.2.2. Müfesser Lafzın Hükmü -----	251
2.3.1.3. Muhkem-----	251
2.3.1.3.1. Muhkem Lafzın Tanımı-----	251
2.3.1.3.2. Muhkem Lafzın Hükmü -----	254
2.3.2. Manaya Delaleti Kapalı Olan Lafızlar -----	254
2.3.2.1. Hafi-----	255
2.3.2.1.1. Hafinin Tanımı -----	255
2.3.2.1.2. Hafinin Hükmü-----	257
2.3.2.2. Müşkil-----	257
2.3.2.2.1. Müşkilin Tanımı -----	257
2.3.2.2.2. Müşkilin Hükmü -----	259
2.3.2.3. Mücmel -----	260
2.3.2.3.1. Mücmelin Tanımı-----	260
2.3.2.3.2. Mücmelin Hükmü -----	264
2.3.2.4. Müteşabih -----	266
2.3.2.4.1. Müteşabihin Tanımı-----	266
2.3.2.4.2. Müteşabihin Hükmü -----	270

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEBÛSÎ VE SEMERKANDÎ'NİN SÛNNET, İCMA VE KIYAS KONULARINDAKİ GÖRÜŞLERİ

3.1. SÛNNET -----	279
3.1.1. Haber Kavramı -----	279
3.1.1.1. Metin Eksenli Haber Taksimi-----	280
3.1.1.2. Sened Bakımından Haber Taksimi-----	281
3.1.2. Mütevatir Haber -----	283
3.1.2.1. Mütevatir Haberin Tanımı ve Şartları -----	283
3.1.2.1. Mütevatir Haberin Hükmü -----	287
3.1.2. Meşhur -----	292
3.1.2.1. Meşhur Haberin Tanımı-----	292

3.1.2.2. Meşhur Haberin Hükümü	296
3.1.3. Haber-i Vahid	302
3.1.3.1. Haber-i Vahid'in Tanımı	302
3.1.3.1. Haber-i Vahid'in Kabul Edilme Şartları	304
3.1.3.1.1. Ravi ile İlgili Şartlar	304
3.1.3.1.2. Ravinin Rivayet Ettiği Haberin Hilafına Ameli	308
3.1.3.1.3. Haber ile İlgili Şartlar	313
3.1.3.1.4. Haber-i Vahidin Hücciyeti	321
3.1.4. Haberin Mana ile Nakli	329
3.1.5. Peygamber'in Fiilleri	334
3.1.6. Nebi'nin İctihadi	338
3.2. İCMA	341
3.2.1. Tanımı	342
3.2.2. İcma Ehlinde Bulunması Gereken Şartlar	342
3.2.2.1. İcma Ehlinin Müslüman Olması	343
3.2.2.2. İcma Ehlinin Adil Olması	343
3.2.2.3. İcma Ehlinin Müctehid Olması	344
3.2.2.4. İcma Ehlinin Ehl-i Sünnet Mensubu Olması	344
3.2.3. İcmanın Türleri	346
3.2.3.1. İcmaya Katılan Kişiler Bakımından İcmanın Türleri	346
3.2.3.2. Meydana Gelişi Bakımından İcmanın Türleri	350
3.2.3.2.1. Sarih İcma	350
3.2.3.2.2. Sükûti İcma	350
3.2.4. İcmanın Delil Değeri	359
3.3. KIYAS	364
3.3.1. Kıyasın Tanımı	365
3.3.2. Kıyasın Şartları	366
3.3.3. Kıyasın Hükümü Ya Da Hakkında Kıyasın Cari Olduğu Hususlar	376
3.3.4. Kıyasın Rükünleri	378
3.3.4.1. İllet	379
3.3.4.1.1. İlletin Tanımı	379
3.3.4.1.2. İlletin Kısımları	381
3.3.4.1.3. İlletin Hükme Etkisi	382
3.3.4.1.4. Kasır İlletle Ta'lil	388
3.3.4.2. İlletle İlişkili Bazı Kavramlar	392
3.3.4.2.1. Delil	392
3.3.4.2.2. Sebep	393

3.3.4.2.3. Şart -----	397
3.3.4.2.4. Alamet -----	401
3.3.4.3. İleti Tespit Yöntemleri -----	402
3.3.4.3.1. Tesir -----	405
3.3.4.3.2. Deveran -----	409
3.3.4.3.3. Vasfın Muhil Olması -----	412
3.3.4.3.4. Şebeh -----	413
3.3.4.3.5. Tard -----	416
3.3.4.4. İletin Tahsisi -----	419
SONUÇ -----	431
KAYNAKÇA -----	437

KISALTMALAR

as.	: Aleyhi's-selam/aleyhimu's-selam
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
b.	: Bin (ođul)
bs.	: Baskı
bt.	: Bint (kız)
Bkz.	: Bakınız
by.	: Baskı bilgisi yok
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	: Neşreden
ra.	: Radiyallahu anh, anhuma, anhum, anhâ, anhunne
sas.	: Sallallahu aleyhi ve selem
Sy.	: Sayı
s.	: Sayfa
Şrh.	: Şerh eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Tsh.	: Tashih eden
Trc.	: Tercüme
Thk.	: Tahkik
ty.	: Tarihi yok
v.	: Vefatı
vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Basım yeri/yayınevi yok
Yay.	: Yayınevi, Yayıncılık, Yayınları

ÖN SÖZ

Fıkıh, dinin amelî/pratik boyutuna dair bilgi ve hükümlerin incelendiği bir ilim dalıdır. Fıkıh faaliyeti, İslam'ın ilk asrından itibaren insanların maddi ve manevi fiillerini düzenlemek amacıyla şeri delillerden hüküm çıkarma ve bu yolla insanların fiil ve amellerine belli sınırlar çizmeyi amaçlamıştır. Şeri delillerden hüküm çıkarmak ise ancak belli bir metodoloji ile mümkün olabilir. Fıkıh usulü ilmi de dinî kuralların doğru anlaşılabilmesi için İslam âlimleri tarafından geliştirilen bir metodoloji ilmidir. Nasslardan elde edilen bilgiler, fıkıh usulü ilmi ile benimsenen metot dikkate alınarak dinî hükümler elde edilir. Bu sebeple fıkıh usulü ilminin en önemli amaçlarından birinin şeri delillerden fıkhi hükümler elde etmek olduğu söylenebilir.

Fıkıh usulü ilminin ortaya çıkış sebeplerinden biri de mensup olunan mezhebi savunma ve mezhep mensuplarından aktarılan fetvaları teorik bir dille temellendirmektir. Bu ifade tarzı da mezhebin usul anlayışını belirler. Mezhep içi ve mezhepler arası ihtilafların sebeplerinden biri, benimsenen usul anlayışıdır. Mezhepler arasında benimsenen usul anlayışı farklılığı sebebiyle fikrî ihtilaflar olduğu gibi aynı mezhebi benimseyen âlimler arasında da farklı usul anlayışları olabilmektedir. Bu manada Hanefi usul geleneğinde, Irak ve Semerkant diye iki usul ekolü ortaya çıkmıştır. Bu iki ekolden Irak Hanefilerinin en önemli temsilcilerinden biri Ebû Zeyd Debûsî (v. 430/1039) iken, Semerkant Hanefilerinin en önemli temsilcilerinden biri Alâuddîn es-Semerkandî'dir (v. 539/1144). Bu çalışmada, mensubu buldukları usul ekollerini temsil etme açısından ön plana çıkan bu iki usulcünün görüşleri mukayese edilmiştir. Bu karşılaştırmada iki müellifin usul eserleri olan *Takvîmü'l-Edille* ve *Mîzânu'l-Usûl* adlı eserler esas alınmıştır.

Bu konunun seçilmesi ve planlanmasında yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Davut YAYLALI'ya ve çalışmanın içeriğine yönelik tenkit ve katkılarından dolayı Prof. Dr. Ali İhsan PALA ve çalışmanın hazırlanma sürecinde değerli yönlendirme ve tavsiyeleriyle çalışmanın olgunlaşmasına katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Şenol SAYLAN ve Dr. Öğr. Üyesi Selim DEMİRCİ'ye şükranlarımı sunarım. Ayrıca Arapça metinlerin anlaşılmasında yardımını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇİL'e teşekkür ederim.

Abdullah KAVALCIOĞLU
Trabzon 2020